

Tahar Ben Jelloun'un *Kutsal Gece* Adlı Romanında Bellek ve Kimlik Algısı*

The Perception of Memory and Identity in *The Sacred Night* of Tahar Ben Jelloun

Çağatay YILMAZ¹, Z. Seza TABAKLAR¹

*Bu makale 4-6 Ekim 2017 tarihlerinde Cumhuriyet Üniversitesi tarafından düzenlenen V. Uluslararası Batı Kültürü ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumunda bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş ve düzeltilmiş halidir.

¹Res. Assist., Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Corresponding author:

Çağatay YILMAZ,
Istanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Ordu Cad. No: 6, 34134 Laleli/İstanbul,
Türkiye
E-mail: cagatay.yilmaz@istanbul.edu.tr

Date of receipt: 10.02.2018

Date of acceptance: 03.05.2018

Citation: Yılmaz, Ç., Tabaklar, Z. S. (2018). Tahar Ben Jelloun'un kutsal gece adlı romanında bellek ve kimlik algısı. *Litera*, 28(1), 71-87.
<https://doi.org/10.26650/LITERA424730>

öz

Fransa'da Yapısalcılığın önemli bir dalı olarak gelişen göstergebilimsel çözümlene yöntemi metni bir anlam bütünü olarak kabul etmiştir. Bu yöntemin ışığında Paris Göstergebilim Çevresi metinleri yüzeysel ve derin yapı olmak üzere aşamalı biçimde inceleyen bir yöntem geliştirmiştir. Bu çalışmada, göstergebilimden esinlenerek Faslı yazar Tahar Ben Jelloun'un 1987'de Goncourt Ödülünü kazandığı, 1985'te yayımlanan *Kum Çocuk* adlı romanın devamı olan *Kutsal Gece* adlı kitabını analiz etmeyi amaçlamaktayız. Yaklaşımımız Paris Göstergebilim Okulu diye de anılan Greimas göstergebiliminin temel ilkelerinden yola çıkmakta, incelenen bütüncü oluşturulan anlatsal öğelerin işlevleri açısından betimlenmesi ve çözümlenmesini kapsamaktadır. *Kutsal Gece* romanında yer alan kişi ve kişilerin eylem alanları çözümlememizin anlatsal düzeyini, kişilerin üstlendikleri izleksel ve betisel roller söylemsel düzeyini, anlambirimciler ve yerdeşlikler derin yapı düzeyini kapsamaktadır. Bir erkek çocuğu olarak büyütülmüş ve babasının ölümünden sonra dışı kimliğini keşfetme yolculuğuna çıkan Zehra'nın olağanüstü hikâyesini, bellek ve kimlik kavramları bağlamında inceleyeceğiz. Bellek ve kimliğin semantik sınırlarını belirledikten sonra, anlatıyı bölümlere ayırıp metindeki anlatı süreçlerini uzam ve zaman çerçevesinde değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Kimlik, Göstergebilim, Tahar Ben Jelloun, *Kutsal Gece*

ABSTRACT

In France, the semiotic method of analysis that developed as an important branch of structuralism accepts text as a semantic construction. Considering this, the Paris school of Semiotics developed a method that gradually phased out texts as surface and deep structure. In this study, we use semiotic methods to analyze the book *The Sacred Night*, which is a continuation of the novel titled *The Sand Child*, for which the Moroccan writer Tahar Ben Jelloun won the "Prix Goncourt" in 1987. The semiotics of Greimas, also known as the Paris school of Semiotics, comes from the basic principles of metamorphosis and includes a description and analysis of narrative elements. In our study, the narrative level of the action areas covers the protagonist and other characters involved in the novel *La nuit sacrée*, the discursive level contains the figurative and thematic roles that people engage in, and the semes and the isotopies appear in the deep structure by which means the semantic structure of text. We examine the fantastic story of Zehra, who is raised as a male child and explores feminine identity after his father's death in the context of memory and identity. After determining the semantic boundaries of memory and identity, we separate the narrative parts and evaluate the narrative processes in the context of time and space.

Keywords: Memory, Identity, Semiotic, Tahar Ben Jelloun, *The Sacred Night*

EXTENDED ABSTRACT

Tahar Ben Jelloun, one of the most important representatives of French literature, has masterfully reflected the individual, social, and cultural troubles of the other. The imaginary atmosphere created by him in his stories is a major factor that attracts readers. Jelloun received the "Prix Goncourt", considered one of the most important awards in literature. *The Sacred Night*, for which he won this literary award in 1987, is a continuation of *The Sand Child*. In this work, Jelloun examines the problem of living as a woman and the struggles occurring from the existence of a woman as an individual in Moroccan society; he presents his story in an impressive way through a character called Zehra who is raised as a boy from childhood although she is a female because of his father's desire to have a male child. The truth about Zehra's identity comes to light during Ramadan, at the night of Power, while his father is in his deathbed. Since the time she learns her true identity, the outrageous journey of Zehra to exist as a woman forms the whole of the novel. In this study, we examine Tahar Ben Jelloun's impressive novel by following the path of the semiotic method of Greimas, also known as the Paris school of Semiotics.

This semiotic study aims to reveal the transformation of the narrative process in the text on the basis of semantic oppositions and the relation of the individual to the space and time in the direction of these transformations in the surface and deep structure. Before starting our study, it is necessary to create a definition that involves the concepts of memory and identity in the literature because both memory and identity provide an epistemologically large perspective. Once we limit this perspective in a certain way, we observe the identity structure of the protagonist (Zehra) in her

“En önemlisi doğruyu söylemektir.”

Tahar Ben Jelloun

1. Giriş

Tahar Ben Jelloun, yaşadığı toprakların diliyle, doğduğu coğrafyanın toplumsal ve ekinsel sıkıntılarını kurgusal anlatılarına yansıtmış, bu yönüyle köklerinden kopmamış bir yazardır. Şiirsel üslubuyla evrensel nitelik taşıyan eserler sunan Ben Jelloun, bu eserleriyle Fransız edebiyatına zenginlik kazandırmıştır. Kelimelerin anlamlarını aşarak, en karmaşık ve yerleşmiş toplumsal sorunsalları korkusuzca, çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermeyi başarmıştır. Kurgusal anlatılarında yarattığı hava ve kullandığı izleksel öğeler sayesinde, tıpkı *Kutsal Gece* eserinde olduğu gibi, okuyucuyu düşsel bir yolculuğa çıkarır. Bu açıdan Ben Jelloun anlatılarında incelenmeye değer, yapı olarak güçlü bir anlam evreni yaratır.

Tahar Ben Jelloun’un *Kutsal Gece* başlıklı yapıtını birincisi “bellek” ikincisi “kimlik” olmak üzere iki temel kavramın ışığında inceleyeceğiz. Bellek sözcüğü çok anlamlıdır. Genel olarak bellek, bir insanın yaşamı boyunca geçmişiyle geleceği arasında köprü kuran, bilişsel bir anlık işleme sürecine, yani anıları yerleştirme devrimine tanıklık eden, saklamanın, hatırlamanın ve yeniden canlandırmanın olduğu kadar unutmanın da niteliksel ve niceliksel olarak gerçekleştiği zihinsel alandır. *Madde ve Bellek* adlı yapıtında ünlü Filozof Henri Bergson’un belirttiği gibi bu zihinsel alan, beden, dolayısıyla bu bedene sahip öznenin algı yoluyla edindiği imgeleri doğrusal bir çizgide depoladığı yerdir.

Belleğe ait bu tanımdan yola çıkarak, birçok imgeyle birleşerek, kendisi salt bir imgeye dönüşen anıların ortaya çıkışı Bergson’a göre çok belirgindir. Ona göre “geçmişteki imgelerin bir kalıntısı ortaya konduğunda, bu imgeler sürekli olarak bizim şimdiki zaman imgemizle karışır, hatta bunun yerine geçebilir. Çünkü bu imgelerin kendini koruma nedeni bir işe yaramalarıdır: şimdiki zaman deneyimi geçmişte edinilmiş deneyimle sürekli tamamlayarak zenginleştirirler; ve edinilen deneyim giderek büyüdüğünden, sonunda diğer deneyimi kapsar ve istila eder (Bergson, 2007, s.49–50). Burada imgelerin işe yaramaları konusu bir tartışma yaratabilir ancak asıl dikkat edilmesi gereken nokta, şimdiki zamanın geçmiş zaman deneyimleriyle iç içe geçiyor oluşudur. Bergson’un tanımlamasından yola çıkarak denilebilir ki algılarımızın bulunduğu “imgeler kalıntısı”yla birlikte bellek bedene gerçek bir zihinsel deneyim yaşatır.

Bu zihinsel deneyim tarih boyunca her dönemde epistemolojik ve patolojik tanım konusunda sıkıntı yaşamıştır. Zihnin en önemli işlevlerinden biri olan bellek, sınırlanabilir bir kavram olmadığından gözlemlenebilirlik niteliğinin saptanması da oldukça güçtür. Özellikle zihin felsefesiyle ilgilenen Platon, Aristoteles, Aziz Agustinus gibi filozoflar belleğin bilinçli hatırlama işlevini vurgulamışlardır. R. Descartes, W.Leibnitz, Maine de Biran ve W.James gibi filozoflar ise farklı bellek türlerinin ve/veya işlevlerinin varlığına dikkat çekmişlerdir. Öte yandan, modern psikolojinin kurucusu W. Wundt, duyuların fiziksel uyarılar ortadan kalktığında belleğin bu duyuların kopyasını hayaller ve düşünceler olarak sakladığını savunmuştur.

Bellek kavramının felsefi ve patolojik tüm bu tanımları yanı sıra, incelememizi belirginleştirmek adına, belleği üç yönüyle ele alabiliriz:

- 1- Belleğin nitelik-nicelik yönü; zihinde yer edinen imgelerin(anıların) yeniden canlandırılma süreçlerindeki belirme şekillerini ve bu imgelerin hatırlanma ve unutulma sıklıklarını ele alır,
- 2- Belleğin gerçek-kurgu yönü; deneyimlenen anılarla birlikte zaman aşımına uğrayan imgelerin bir tetikleme veya tekrarlama yoluyla zihinde belirdiklerinde yaşanan olayla canlandırılan olay arasındaki farklılıkları ele alır,
- 3- Belleğin alan-süreç yönü; zihnin en önemli mekanizmalarından birini işleten bellek alanı bilişsel bir düzensizlikte dizgesel bir saklama görevini gerçekleştirir. Bu yönüyle bellek hem bir alanı hem bir süreci kapsar.

Bellek kavramı bu üç yönüyle incelenebilir nitelik kazanır.

"Kimlik" kavramına gelirsek eğer, "kimlik toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünüdür." (TDK, 2017, Güncel Türkçe Sözlük). Bu bütünlük kişinin belleğinde temellenir, gelişir ve dönüşür. Dolayısıyla her birey varlığını tanımlamak adına aradığı cevapları belleğinde bulur. Epistemolojik ve bilişsel gelişim alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan psikolog Jean Piaget'ye göre ise birey, sosyal olguları içselleştirerek kimliğini oluşturur. Bu olguları değerlendiren zihin, bellekteki dilsel, dinsel, etnik, mesleki, kültürel, sosyal ve siyasal etiketlenmelerden oluşan dizgesel veya karmaşık bir tanımlama yoluna gider. Böylece denilebilir ki birey, içten ya da dıştan olsun, çeşitli kimlik sınıflarının alt katmanlarına ayrılabilir birinden fazla kimlik türüyle bağdaştırılır. Her ne kadar çeşitli kimlik türleri

olsa da kimlik kavramını, anlatı zemininde değerlendirmek için kimliği, cinsel ve sosyal tanımlama üzerinden ele alacağız.

Amin Maalouf'un belirttiği gibi; "kimlik öyle bir çırpıda verilmez, yaşam boyunca oluşur ve değişir... Doğarken içimizde var olan kimlik öğelerimiz pek fazla değil – bazı fiziksel özellikler, cinsiyet, renk... Hatta orada bile her şey, doğuştan gelmiyor. Cinsiyetimizi belirleyen elbette sosyal çevremiz değil ama bu aidiyetin yönünü belirleyen gene de o; Kabil'de kız doğmakla Oslo'da kız doğmak aynı anlamı taşıyor, kadınlık aynı biçimde yaşanmıyor, ne de kimliğin başka hiçbir öğesi..." (Maalouf, 2010, s. 25). Bu çarpıcı gerçeğin ışığında, öznenin kimlik yapılanması tek başına değil, bağdaştığı imgelerle ve olduğu sosyal çerçeve içerisinde ele alınmalıdır.

Göstergebilimsel yönden incelemeye çalıştığımız Kutsal Gece'de, "Bellek" ve "Kimlik" kavramlarını araştırmaya girişmek için başlangıçtan itibaren (özellikle başlangıçta) sınırlayıcı bir ilkeyi kesinlikle belirlemek zorunludur (Barthes, 1997, s. 87–88). Dolayısıyla, bütüncede ortaya çıkan bellek ve kimlik kavramlarına ilişkin olguları inceledikten sonra anlatıdaki kadın/erkek, yaşam/ölüm, geçmiş/gelecek, baba/çocuk, özgürlük/tutsaklık ve toplum/birey gibi anlamsal karşıtlıklar ekseninde bir değerlendirme gerçekleşecektir.

2. Romana Genel Bir Bakış

Romanın başkışisi Marakeş pazarında yaşadıklarını anlatarak belleğinde biriken anıların tüm yükünden kurtulmaya çalışan Zehra'dır. Zehra'nın Kuzey Afrika'da geçen trajik yaşam öyküsü, anlatının geçtiği yerin tarihsel özellikleri, adetleri ve toplumsal yapısı hakkında bilgiler barındıran bir çerçevenin içinde şekillenir. Bu çerçevede anlatı kişisi olarak Zehra'yı bellek ve kimlik kavramları ile bu denli bağdaştıran nedir?

Romanda, Zehra, gençlik çağlarına kadar bir erkek çocuk olarak büyütülmüş, bu cinsel kimliğe uyum sağlamış ve gerçek cinsel kimliğini ancak babası ölüm döşeğindeyken öğrenmiştir. Bu sırrın açığa çıkmasıyla geçmişinden tamamen uzaklaşmak için gerçek kimliğiyle birlikte yeni bir hayat kurma arzusuyla yollara düşer. Eski çevresinden ve belleğindeki kederli anılarından tamamen kopmak ister. Fakat bu kopuş onun için oldukça sıkıntılı bir sürecin başlangıç noktası olacaktır.

Çıktığı yolculuğun başında cinsel saldırıya maruz kalan Zehra için yeni hayatı bir felaketle başlamış olur. Zehra bu sarsıcı olayı soğukkanlılıkla ve hatta bir miktar umursamazlıkla karşılar. Ardından Oturaklı ve Konsolos ile tanışır. Oturaklı Konsolos'un kız kardeşidir ve hayatını abisinin bakımına adanmış bir karakterdir. Hizmetçi olarak bu eve giren Zehra Konsolos ile aşk yaşamaya başlar. Bu aşk Oturaklı'nın ondan nefret etmesine sebep olur. Oturaklı'nın çabalarıyla birden Zehra'nın amcası çıkagelir. Zehra onu öldürmek zorunda kalır ve hapse düşer. Ancak geçmişini onu hapishanede rahat bırakmaz. Kız kardeşleri onu bularak yeni hayatının sonunu getirecek hamleyi yaparlar. Zehra'nın yeni kimliği, geçmişinin etkilerinden kurtulamayan ve acı dolu bir bellekle şekillenir.

Hikâyenin giriş kısmında, "bellek pazarı"nın andıran meydana anlatının başkahramanı Zehra'nın yaşadıklarını aktaran bir delinin kurguladığı geniş bir sözce yer alır. Aynı meydana bulunan ve delinin güçlkle anlattığı hikâyeyi dinlerken uyuyakalan Zehra uyandığında sözü devralır ve kendi hikâyesini anlatmaya başlar. Böylece, anlatı tek sesin söylemiyle ilerler: birinci tekil şahısta, kahraman bakış açısıyla aktarılır. Zehra'nın söyleminde anlatı, bireysel bellekte şekillenen bir olayın kurgusal sunumuna dönüşür.

Fas coğrafyasında geçen hikaye, belirgin bir zaman dilimini belirtmese de Kadir gecesi gibi sembolik anlam taşıyan bir günde başlar. Bir meydana yani açık bir uzamda başlayan anlatı, bellek yolcuğu sırasında daha dar alanlara doğru yönelir ve ev, hapishane gibi sınırlı uzamlarda devam eder.

Roman, özellikle Kuzey Afrika toplumunda, cinsel kimlik sorunsalını /erkek/ vs /kadın/ karşıtlığı üzerinden gösterir. Zehra'nın anlatısındaki büyük sırrın açığa çıkmasıyla birlikte bu sorunsal çok belirgin bir şekilde fark edilir. Zehra geçmişinin zincirlerinden, sarsıntı dolu anılarından kendi arzusuyla kurtulmak ister. Özellikle cinsel kimliğine bağlı olarak yaşadığı karmaşık durum, belleğinde olumsuz anlamda imgelerin belirmesine sebep olur. Zehra yaşadığı her yeni deneyimde, imgelerin birbirleriyle çatışmasına maruz kalır; kimi zaman birinin diğerine üstünlük kurduğu, ancak daha çok birbirini takip eden imgeler bütününe tanıklık eder.

Roman her biri kendi içinde izleksel bütünlük sunan yirmi başlıktan oluşur. Bu başlıklar şu şekilde sıralanırlar; "Giriş"(5-6), "Konum"(7-17), "Kadir Gecesi"(18-27), "Çok Güzel Bir Gün"(28-32), "Güzel Kokulu Bahçe"(33-41), "Zamanın Aynaları"(42-47), "Sırtı

Oğşayan Bir Hançer”(48-54), “Oturaklı”(55-61), “Konsolos”(62-72), “Sözleşme”(73-82), “Yıkık Ruh”(83-87), “Karmaşık Duygular”(88-92), “Konsolos’un Odası”(93-99), “Ağır Sulu Bir Göl”(100-106), “Genelev Güldürüsü”(107-113), “Cinayet”(114-116), “Karanlıklar İçinde”(117-123), “Mektup”(124-126), “Kül ve Kan”(127-131), “Unutulmuşlar”(132-140), “Öyküm Hapishanem”(141-145), “Cehennem”(146-151) ve “Aziz”(152-155).

Romanın içerisindeki her bir başlık kendi içinde tutarlı bir bölüm oluştursa da bu başlıklardan bağımsız olarak, incelemeyi daha geniş bir yüzeye yaymak için olay örgüsünü üç ana kesite ayırdık. Bu kesitlerin ilkinde, Zehra’nın yıllarca gizlenmiş sırrının açığa çıkışından sonra içinde bulunduğu çevreden kaçışı yer alır. (s.18–54). İkinci kesitte Zehra’nın kurmaya çalıştığı yeni yaşamı, geçmişinden kaçma arzusu ve gerçek (kadın) kimliğini keşfedişi anlatılır. (s. 55–151). Son bölüm ise Zehra’nın belleğinde şekillenen kimlik algısına ilişkin ortaya koyduğu bakış açısını ele alır (s.152–155).

2.1. Kesit I: Sır ve yolculuk

“İşte bu kutsal gece..., O benden daha gençtir.” (s. 18-54)

Bu kesit, Zehra’yı ilgilendiren sırrın ortaya çıkışını ve onun çıktığı yolculuğu anlatan iki ayrı bölümden oluşur.

Kesitin ilk bölümünde özne (Zehra) betisel bağlamda /aile ilişkisi/ çerçevesinde “erkek” rolü ile belirir. Bu rol gerçekte onun asıl kimliğini yansıtmamaktadır çünkü babası, yıllarca Zehra’ya bir erkek gibi davranmış, en yakınındakiler başta olmak üzere tüm çevresine Zehra’yı bir erkek olarak tanıtmıştır. Ancak ölüm döşeginde olan babası Zehra’ya pişmanlıklarla dolu, uzun bir söylemle Zehra’nın gerçek kimliğini, yani kadın olduğunu ona açıklayacaktır. Bu yönüyle baba “bilgilendiren-özne” (Sujet informateur) olarak belirir. Açıkladığı sırda birlikte baba, anlatı düzeyinde, Zehra’ya önemli bir “bilgi” verecektir.

Kutsal gece, Ramazan ayının yirmi yedinci gecesini olan Kadir gecesidir. Müslümanlarca kutsal kitabın inananlara indiği kabul edilen bu zaman ögesi, anlatının kahramanı Zehra için yeni bir hayatın başladığı andır. Bu gece öğrendiği sır onun belleğini “yürümeyi zorlaştıran bir kum torbasına” dönüştürür. Ataerki bir toplum içinde büyüyen Zehra, babasının erkek çocuğa sahip olma isteğinin bir kurbanı olur ve babasının kendisine dayattığı cinsel kimlik algısına mahkûm olur. Bir bakıma Zehra’nın yanlış cinsel kimliğe bürünmesinin ve bu yanlış kimliklime sonucu

yıkıma uğrayan belleğinin bir sorumlusu da Zehra'nın içinde yaşadığı toplum ve bu topluma göre şekillenmiş babasının belleğidir:

/toplum/ kt	/birey/
Baba	Zehra

Babasının uzun söyleminde de görüldüğü üzere Zehra yaklaşık yirmi yıldır kız kardeşleri ve yakın çevresi arasında bir erkek yaşamı sürmüştür. Ona, ait olmadığı bir kimliği dayatan baba, kızının ruhsal durumunu yok saymış ve kendi sahte mutluluğu içerisinde bir yaşam sürmüştür. Artık ölmek üzere olan bu baba için Kadir Gecesi çalınmış bir kimliği iade etme, büyük sırrı asıl sahibine açıklama günüdür. Bu sırrını açığa çıkmasıyla “kutsal gece” Zehra için öznel bir anlam kazanır:

“... Artık özgürsün. Git buradan, bu lanetli evden uzaklaş, yolculuklar yap, yaşa! Yaşla!... Bıraktığım yıkıntıya bakmak için sakın geri dönme. Unut ve yaşamaya bak... Bu kenti unut... Bu gece, senin yazgının ülkenin tüm kadınlarının yazgısından daha iyi olacağını anladım. Her şeyin bilincindeyim, hiçbir şeyi uydurmuyorum. Olağanüstü bir ışığın yüzünü çevrelediğini görüyorum. Sen yeni doğdun, bu gece yirmi yedinci gece... Bir kadınsın sen... Bırak güzelliğın sana yol göstere. Artık korkacak bir şey yok. Kadir gecesi sana Zehra adını verdi, ...” (Jelloun, 2011, s. 26).

Bu söylemde açıkça görüldüğü gibi, babası Zehra'ya onun gerçek kimliğini ve yeni rolünü (“kadın”) açıklar. Aslında gerçek kimliğini açıklamakla kalmaz, ayrıca gelecekte gerçekleştireceği eylemlere dair bazı yönlendirmelerde de bulunur. Bu yönüyle, anlatı düzleminde, Zehra'nın babası gönderici-özne (sujet destinateur) olarak belirir. Zehra'yı yeni yaşamında neler yapması gerektiği konusunda uyarılarda bulunan baba kızının geçmişinin izlerinden kurtulması için bir daha asla dönmek üzere uzun yolculuklara çıkmasını tavsiye eder. Kesitin ilk bölümü Zehra'ya seslenirken sözleri yarıda kalan babanın ölümüyle sonuçlanır.

Kesitin ikinci bölümünde, cinsel kimliğiyle ilgili büyük sırrı öğrendikten sonra Zehra için yaşam yeniden başlamıştır çünkü sırrını söyleyen babası artık hayatta değildir. İlk bölümdeki /esenliksiz/ hava kaybolmuş, yerini /esenlikli/ bir çerçeveye bırakmıştır. Öyle ki Zehra bir sonraki bölümü şu sözceyle açacaktır:

“Bu olağanüstü geceden sonra günler yepyeni renklere büründü, duvarlar yepyeni ezgiler duydu, taşlar uzun zamandır içlerinde tuttıkları yankıları salıverdiler, damlar pırl pırl bir ışıkla kaplandı ve mezarlıklar sustu.” (Jelloun, 2011, s. 28).

Anlatıcı(Zehra) hikâyede oluşan yeni havayı ve bir önceki bölümde var olan / esenliksiz/ atmosferin yok oluşunu tek bir sözcüde aktarır. Anlatıda, günlerin “yepyeni renklere” bürünmesi, duvarların “yepyeni ezgiler” duyması ve damların “pırl pırl bir ışıkla” kaplanması oluşan /esenlikli/ atmosferin izleksel özelliklerini açıkça sergiler. Öte yandan “mezarlıkların” susması ise bir önceki bölümde oluşan ortamın yok olduğuna işaret eder.

Beliren bu /esenlikli/ ortama rağmen, gerçeklerin farkına varan Zehra özgürlüğüne kavuştuğunu, ancak içsel bir farkındalıkla bu durumun düşündüğü kadar /esenlikli/ olmadığını hisseder. Bunu, “özgürlüğüme kavuşmuştum ve her şey umut ettiğim gibi olmayacaktı.” (Jelloun, 2011, s. 29) diyerek belirtir.

Babasının cenazesinde “mavi adamlar” diye anılan bir çöl adamı tarafından kaçırılan Zehra masalsi bir bahçeye götürülür. Fakat bu içinde bulunduğu yeni topluluk ve topluğun şeyhinin yaşadığı hayat ona anlaşılmaz gelir. Yaşadığı aksaklıklar sonucu “güzel kokulu bahçenin” sahipleri tarafından kovulmak zorunda kalır. Kovulduktan sonra Zehra eşyalarını toplamak için gizlice odasına döner, eşyalarını alır ve ona yabancılaşan bu evden uzaklaşarak babasının mezarını ziyaret eder. Bu ziyaretin sonunda Zehra artık tam anlamıyla geçmiş yaşamından kopuşunu ilan eder: “...Elveda sahte zafer, yaşam artık ikimizin, çıplak bir ruh, beyaz, temiz; söz eski olsa bile yepyeni bir beden!.” (Jelloun, 2011, s. 47). Dile getirdiği bu sözcüde babasının duygusunu bir sahte zafer olarak tanımlar ve gerçek kimliğiyle birlikte bedenine dönük bakış açısının da yenilenmiş olduğunu gösterir.

Artık denilebilir ki Zehra'nın varlığı bağımsızlık anlam ekseninde bir güvenli / tutsaklık/ durumundan tehlikeli bir /özgürlüğe/ yol almıştır. Bu süreci açıklamak için Greimas'ın ortaya koyduğu uzamsal yaklaşıma baş vurabiliriz. Zehra kendi evinde bir erkek olarak bildik uzam (espace familier) içinde yer alırken, değişen izleksek rolüyle birlikte bulunduğu çevreden kaçır ve böylece yabancı uzam (espace étranger) alanına geçiş yapar. Zehra'nın uzamla ilişkisini ve değişen izleksel rollerini aşağıdaki tabloda olduğu gibi gösterebiliriz:

Betisel süreç : /Tutsaklık/ → /Özgürlük/			
Özne (Zehra)		Özne (Zehra)	
"erkek"		"kadın"	
Bildik Uzam:	"bağımlı"	Yabancı Uzam:	"bağımsız"
"güvenli"	"tutsak"	"tehlikeli"	"özgür"

Tabloda görüldüğü üzere, Zehra'nın bildik uzamla kurduğu ilişki bir yalanın üzerine inşa edilmiş hayatını kapsar. Gerçek kimliğini öğrenen Zehra, tehlikeli olmakla birlikte umut dolu ancak bir o kadar da şüpheli bir yaklaşımla yabancı uzama geçiş yapar.

Anlatıda yer alan temel anlatı izlencesi bu bölümde Zehra'nın söyleminde açığa çıkar:

"Tüm soruları, yapmam ya da bozmam gereken birçok şeyi kafamdan atmıştım. Tam olarak özgürleşmiş miydim? Henüz değil. Ama her şeyden vazgeçmiş olmak ve gerilerden kopmuş olmak bile tüm korkuları kafamdan atıyordu. Geçmişimi derin bir komaya gömmeye, onu tümünden bir bellek yitimi içinde eritmeye kararlıyım. Pişmanlık ve vicdan azabı duymadan. Saf ve temiz bir ten içinde yeniden doğmayı ümit ediyordum." (Jelloun, 2011, s. 49)

Özne olarak Zehra değer nesnesi (objet de valeur) olan hem somut hem de soyut bir anlam barındıran "saf ve temiz bir ten" elde etme arzusunu söyleminde dile getirirken bu yolda aynı zamanda geçmişini tamamen unutmaya isteğini de açıkça belirtir. Özne (Zehra) değer nesnesine ulaşma konusunda /istemek/, /yapabilmek/ ve /zorunda olmak/ koşullandırılmalarına sahip olmasına rağmen /bilmek/ kipinden yoksundur. Nasıl bir hayat kuracağını öngöremez, yalnızca bunu umut etmek zorunda olduğunu bilir.

Bu kesitin sonunda, Zehra'yı izleksel çerçevede "gezgin" rolünde görürüz. Kimi zaman yolların uzak kenarlarından, kimi zaman ormanların içinden, nereye doğru gittiğini tam da bilmeden, kendisini bekleyen yazgıya doğru yürümeye başlar. Çıktığı bu yolculukta sahte cinsel kimliğiyle yaşadığı tüm anılardan kurtulmak ve gerçek

kimliğine uygun hasarsız bir yaşam kurmak ister. Ancak tanımadığı ıssız bir orman uzamında bir erkek tarafından cinsel saldırıya maruz kalır. Zehra yabancı erkeğin kollarından kurtulur kurtulmaz yaşadığı zorbalığı şu sözlerle sorgular:

“Duyumsadıklarım ne üzüntüydü ne de düş kırıklığı. Bu muydu aşk? Karanlıkta sırtı okşayan bir hançer mi? Herhangi bir hedef gibi sizi arkadan yakalayan, yakarış ve dualarla noktalanan kırıncı bir zorbalık mı?”(Jelloun, 2011, s. 52)

Böylelikle Zehra, yolculuğunun başında kadın olmanın değil ama kadın olarak algılanmanın ne kadar güç bir deneyim olduğunu fark etmiş olur. Yine de kendisini kirlenmiş olarak kabul etmez; “Parmaklarım ve bacaklarımın arası kan içindeydi, ama kendimi ne kirlenmiş ne de lekelenmiş görüyordum.” (Jelloun, 2011, s. 52) Bu inkâr ifade eden sözleriyle Zehra, anlatsal eyleyen olarak arzu nesnesinden vazgeçmediğini ilan eder. O çıktığı yolculuğu bu talihsiz olayın kendisini engellemesine izin vermeden devam eder.

Yaşadığı sarsıcı olayın ardından, Zehra yıkanmak için bir hamama girer. Bu yeni uzamda anlatının dönüşümünde önemli bir rol alacak olan yeni bir kişi belirir: Oturaklı. Bu karakter Hamam'ın sahibi olmakla birlikte, Zehra'nın, başından geçen sarsıcı olayın ardından ilk karşılaştığı kişidir. Bu kesit, Oturaklı'nın Zehra'yı alıp, erkek kardeşi Konsolosla birlikte yaşadığı eve götürmesiyle sonlanır.

2.2. Kesit II: Gerçek kimlik ve yeni yaşam

“Eve varabilmek için..., ...ama kendimi çok daha iyi hissediyordum.” (s.55-151)

Anlatının bu bölümü Zehra'nın yazgısı için de bir dönüm noktasıdır. O artık belleğinde yeni imgeler yaratacağı yeni bir uzama ve yaşam alanına geçiş yapar. Hayatın akışında yeni insanlarla tanışmış, farkına varmaksızın yaşamına yeni bir yön vermeye başlamıştır.

Bu kesit geniş çaplı bir genel görünüm sunar. Bu genel görünümün içerisinde / esenlikli/ bir atmosferden çatışmalı, dolayısıyla /esenliksiz/ bir havaya geçişe yol açan olaylar bütünü anlatılır. İlk bölümde yeni yaşamına alışmaya çalışan ve alıştıktan sonra kadın kimliğini keşfetme noktasına gelen Zehra'nın, ikinci bölümde Oturaklı yüzünden altüst olan yaşamı yer alacaktır.

Kesitin ilk iki başlığı ("Oturaklı" ve "Konsolos") hikâyeye dâhil olan karakterlerin sunumundan oluşur. Oturaklı ve Konsolos, hayatlarını bir arada geçiren abla kardeşlerdir. Oturaklı hayatını kardeşinin bakımına adanmış "çirkin" ve "huysuz" bir kadındır. Konsolos ise dört yaşında yüksek ateşten dolayı gözlerini kaybetmiş, Kuran bilgisine sahip yarı bilge bir adamdır.

Kesitin ilk bölümünde Zehra'yı yaşamlarına sokan Oturaklı yardımcı eyleyen rolünde gözükse de hikâyenin devamında Zehra'nın hayatını acılarla dolduracak eylemlere sebep olmasından ötürü genel olarak Oturaklıyı karşıt-eyleyen olarak kabul etmek gerekir. İzleksel düzeyde, "içten pazarlıklı", "sinsi" ve "kötü" rollerinde kendini gösteren Oturaklı yaşamlarına soktukları bu yeni kadını kıskanmış ve onu abisinden uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Öte yandan Konsolos, yeni gelen Zehra'ya hem bir baba şefkati hem de bir sahiplenici rolüyle yaklaşarak onu yeni yaşamında mutlu kılacağı bir ortama çekmiştir. Bu yönüyle Konsolos, eyleyensel modelin yardımcı-eyleyen rolüyle belirir. Zehra ve Oturaklı arasında başlayan tuhaf ilişki Zehra'nın hikâyesi boyunca kadın kimliğini keşfetme konusunda en yoğun duyguları yaşamasına sebep olur.

Oturaklı yaşamlarına yeni giren Zehra'ya görevinin Konsolos'a bakmak olduğunu belirtir. Böylece, yeni bir uzama girmiş olan Zehra uçsuz bucaksız yollarda nereye varacağını bilmeden yürüdüğü zamanları geride bırakmış, kendisine atfedilen görevle birlikte yaşamı bir kesinlik kazanmıştır. Bu belirli çizgiler içerisinde yaşamını sürdürmek için Zehra bir haftalık alışma süreci geçirir. Konsolosla yaşadığı birkaç etkileşim sonrasında, artık yeni "bakıcı" rolüne alışması gerektiğini düşünerek şöyle bir yargıya varır; "böylece, ciddi olarak evle ve Konsolos'la ilgilenmeye, bir kadın olmaya, duyarlılığımı geliştirmeye ve bedenime yoksun olduğu yumuşaklığı kazandırmaya karar verdim." (Jelloun, 2011, s. 66). Anlatı düzeyinde, özne Zehra'nın söyleminde onun /kadın olmayı-isteme/ edinci açıklık kazanır. Bu isteği doğrultusunda hareket eden Zehra, Oturaklı'nın kardeşi için yapamadığı tek şeyi yapmış, Konsolos'un hayatına hem bir arkadaş hem kadın bir olarak girmiştir. Bu ilişkiyle birlikte kendi cinsel kimliğinin tamamıyla farkına varmış olan Zehra geçmişteki yaşamını geride bıraktığını keşfeder:

"Ben artık bedenini örten derisi, utanma duygusundan yoksun, ikiyüzlülüğe, yozlaşmış ve tinsellikten uzaklaşmış bir dinin hurafelerine

dayanan bir toplumu aldatmak için oluşturulmuş sahte bir maske, bir yanılısma, çevrenin etkisiyle utanç içinde çırpınan bir babanın hazırladığı sahte bir yem olan, o esinti yaratığı değildim artık.” (Jelloun, 2011, s. 113)

Böylece geçmişinin /esenliksiz/ anılarından kurtuluşunu ilan eden Zehra kadınlığını tam anlamıyla içselleştirir. Yine de bu onaylama hikâyenin sonunu getirmez. Tam tersine Konsolosla kurduğu ilişkinin başına açacağı sıkıntılardan habersizdir. Karşıt-eyleyen olarak Oturaklı, hayatını adadığı kardeşini başka bir kadına kaptırmanın verdiği sıkıntıyla Zehra'nın geçmişinin peşine düşer. Onun büyük sırrına ulaşır. Yapabileceği tek kötülüğü yapar, Zehra'nın eski hayatından birilerini onun “yeni” kurduğu yaşamından haberdar eder.

Kesitin ikinci bölümünde Zehra, Oturaklı yüzünden peşine takılan amcasını öldürür. Amcasını öldürmek onun için geçmişinden, onun kimliğine ait olmayan imgeler bütününden kurtulmaktır. Bu yönüyle metin bir /geçmiş/ vs /gelecek/ karşıtlığını zamansal olarak değil, sözcüklerin metin içindeki anlamlarıyla ele alır. /Gelecek/ yaşamına umutla bakmak adına, /geçmiş/in bir parçası olan amcasını öldürmek Zehra için kaçınılmazdır. Öyle ki /öldürmeyi-yapabilme/ ve /öldürmeyi-isteme/ koşullandırmaları kendi söyleminde bulunur; “benim görevim onu bitirmek ve bu cinayetle birlikte imzama atmaktı... Akıntıya kapılmışım, elime komuta eden şey, öncelikle Fatima'nın, sonra babamın, anamın ve bu adamın kurbanı olan tüm insanların gücüydü.” (Jelloun, 2011, s. 115). Bu eylem Zehra'nın geçmişteki imgelerinden almak istediği intikamı gerçekleştirmesine sebep olur.

Cinayetin ardından Zehra /kapalı/ ve /esenliksiz/ bir hapisane hayatına maruz kalır. Zar zor elde ettiği özgürlüğünü geçmişinden gelen zincirlerle tekrardan kaybeder. Bu deneyim de onun için farklı bir bellek yapılanmasıdır. Ona /kapalı/ görünen uzam, geçmiş yaşamını değerlendirme imkânı verir. Yeniden, ilk kesitte ele aldığımız yaşantısını anımsar ve şöyle der:

“Kapalı tutulmayı bir ceza görmüyordum. Kendimi dört duvar arasında bulunca erkek görünümümdeki yaşamımın ne denli bir hapisaneyeye benzediğini daha iyi anlamışım. Bu sınırların dışı ise felaketti. Olayların içindeyken ne denli acı çektiğimi fark edemiyordu. Yazgım saptırılmış, içgüdülerim köreltilmiş, bedenim çarpıtılmış, cinsiyetim yadsınmış, umutlarım yok edilmişti. Seçeneğim var mıydı ? (Jelloun, 2011, s. 117).

Bu sözcüde görülüyor ki, derin yapıda Zehra bir "erkeklik/kadınlık" karşıtlığı ekseninde "yaşam/ölüm" çoğul-yerdeşlikleri (pluri-isotopie) arasında bir var olma mücadelesi vermiş. Zehra'ya göre, bu mücadele içerisinde bir kadın olarak isyan etmenin, kimlik edinmeye çalışmanın ve bu hayatta bir kadın olarak "ben varım" demenin imkânı bulunmuyor.

Öte yandan, amcasını öldürdükten sonra hapisane yaşamında Zehra'ya güç gelen tek durum Konsolos'tan ayrılmış olmasıdır. Fakat Zehra'nın amcası onun geçmişinde kalan tek kişi değildir. Kız kardeşleri onu hapisanede bulur ve ona işkence ederler. Bu işkence kadın sünnetidir. Kadın sünneti, Zehra'nın geç kavuştuğu cinsel kimliğini, bu kimlikle oluşturmaya başladığı hayatını ve duygu dünyasını tamamen yok etmek anlamına gelir.

Bu hapisane uzamı gerçekte, Zehra'nın anlatısının sembolik bir yansımasıdır. Zehra bu sembolik değeri "bir kabuk" olarak taşıdığını itiraf eder. /Düş/ ve /gerçek/ arasında tutunmaya çalışan Özne (Zehra) hapisane yaşantısının sonlarına doğru "yazman" rolüyle hayatını sürdürür. Bu rol onu kabuk taşıyan bedeninden, yani kendi varlığından uzaklaştırmaya yardımcı olur. Bu kesitin sonuna doğru ise tüm hikayesini özetleyen hapisane yaşantısı içerisinde sanrılı düşlere kapılır.

2.3. III: KESİT: Aldatmaca

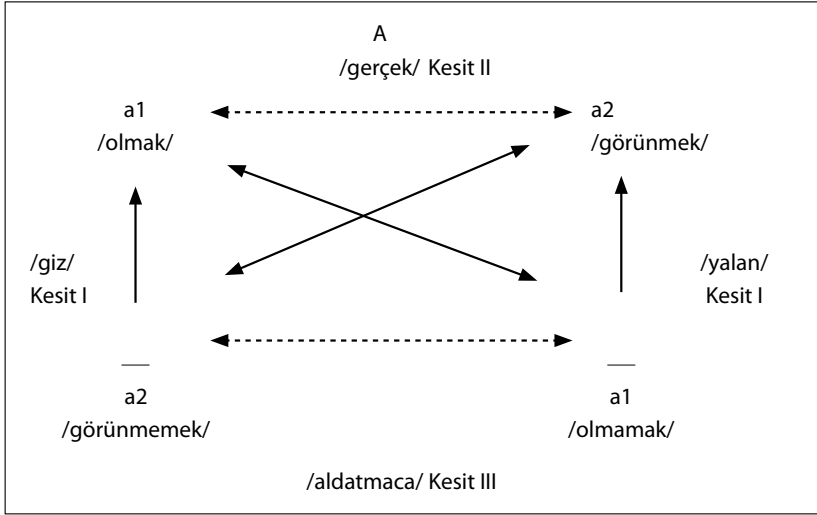
"Hapisaneden çıkarken...", "Sonunda geldiniz!". (s.152-155)

Hikâyenin üçüncü kesitinde Zehra'nın anlatısı son bulur ve bu kesit onun hapisaneden çıkışını ve yeniden özgür oluşunu anlatır. Güneye gitmek üzere bindiği otobüs onun hikâyesinin son (düşsel) yolculuğudur.

Bu kesit öznenin, anlatının geneline yayılan eylemi ve sahip olmak istediği kadın olma ve yeni bir yaşam elde etme arzusu konusunda sonuçlandırıcı bir sınama yaptığı (épreuve décisive) bölümdür. Ve anlatısını sonlandırmadan önce özne (Zehra) der ki;

"Kafamda her şey aydınlanmaya başlamıştı. Yaşamla ölüm arasında sisten ya da karanlıklardan oluşan incecik bir tabakadan başka bir şey olmadığını, gerçek ve görünüm arasında yalanın ağlarını ördüğünü, zamanın kuruntularımızın yarattığı bir yanılısamadan başka bir şey olmadığını düşünmeye başladım." (Jelloun, 2011, s. 154)

Derin yapıda bu sözcüyle görülüyor ki özne belleğinde yapılanan imgelerin zamansal bir yanılısma olduğunu ve kimliğinin /gerçek/ ve /görünüm/ arasında sıkışan bir olgu olduğunu ilan eder. Bu doğrultuda, /gerçeklik/ anlam ekseninde Zehra'nın farklı uzamlarda elde ettiği kimlikler aşağıdaki göstergebilimsel dörtgen üzerinde şu şekilde özetlenebilir:

Bu tablodan yola çıkarak denilebilir ki ilk kesitte /kadın-olan/ fakat babasının gözünde /kadın-görünmeyen/ Zehra bir /giz/in içerisindedir. Bu gizi aydınlığa kavuşturan bilgilendirici-özne baba Zehra'ya yıllarca sürdürdüğü yalanı açıklar ve ona aslında kendisinin kadın olduğunu söyler. İlk kesitin ikinci kısmında Zehra, sırrı öğrendikten sonra kendi bakış açısından /kadın-görünen/ bir özneye dönüşse de bunu hem fiziksel hem de iç dünyasında tanıtlamayacağı için tam anlamıyla /kadın-olan/ bir özneye dönüşemez ve yeni yaşamını /sahte/ bir kimlikle başlatır. İkinci kesitte ise, Konsolosla tanışmakla birlikte hem /kadın-olan/ hem de /kadın-görünen/ bir özneye dönüşür. Böylelikle kendi gerçekliğini keşfeder. İkinci kesitin sonuna doğru kadın sünneti eylemine maruz bırakılan Zehra acı bir deneyimle /kadın-olmayan/ ve yaralı bir bedenle /kadın-görünmeyen/ bir özneye dönüşür. Bu durumda anlatı sürecinde dört özel durumdan söz edilebilir.

Giz → Yalan → Gerçek → Aldatmaca

Bu anlatı süreçlerinin gösterdiği gibi Zehra'nın hikayesi, onun bir sırdan yola çıkarak giriştiği düşsel seyahatte, belleğinde yapılanan, dönüşen ve yıkıma uğrayan kimliğiyle birlikte /gerçeklik/ anlam ekseninde bir /giz/den /aldatmaca/ya yapılan yolculuğun sunumu olarak özetlenebilir.

3. Sonuç Yerine

Bu çalışmada Goncourt ödüllü yazar Tahar Ben Jelloun'un *Kutsal Gece* adlı romanını bellek ve kimlik algısı üzerinden ele almaya çalıştık. Bu iki algının hangi anlam eksenlerinde belirdiğini göstermek açısından göstergebilimin bizlere sunduğu inceleme yöntemlerinden faydalandık. Göstergebilim insan dünyasını anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışırken iletişim ve anlatım olgularını da kavramamıza olanak sunar. Bu anlamlandırma süreci için çeşitli yöntemlere başvurur. İncelememizde roman kahramanımız Zehra için belleğin ve kimliğin kendisi ve dünyası için taşıdığı anlamı bu yöntemle ele almak anlatıdaki derin ve yüzey yapıyı ortaya çıkarmamızı kolaylaştırmıştır.

Kutsal Gece'nin kahramanı Zehra, yirmili yaşlarına kadar "erkek" olarak yaşamış, daha sonra "kadın" olduğunu öğrenmiş ve kendine yeni bir yaşam kurma arzusuyla yollara düşmüştür. Yeni kimlik ve belleğinde yeni ve /esenlikli/ imgeler oluşturma yolunda yaşadıkları giderek trajik bir hal almış, başından geçen olaylar yer yer düş ve gerçek karışımından oluştuğu izlenimini vermiştir okura. Zehra'nın tüm öyküsü, geçmişinden ve sahte kimliğinden kurtulma, gerçek kimliğini keşfetme ve belleğini taze anılarla doldurmak üzere yola çıkan bir kadının yıkıma uğrayan yaşamından ibarettir. İncelememizin giriş kısmında yer alan Henri Bergson'un alıntısında belirttiği gibi geçmişin imgeleri şimdiki zamanın imgeleriyle karışmış ve hatta onları "istila" etmiştir. Zehra'nın eski hayatına dair izleri yeni hayatının deneyimleriyle birleşmiş ve acı dolu bir belleğe evrilmiştir. Sarsıntılarla dolu bu belleğin ışığında, içinde bulunduğu toplumun kodları arasına sıkıştığını göz önünde bulundurarak, Zehra'nın kadınlığını keşfetme sürecini edebiyat düzleminde gözlemlemek farklı türden bakış açıları sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Bergson, H. (2007). *Madde ve bellek* (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Courtés, J. (2007). *La sémiotique du langage*. Paris, FR: Armand Colin.

Everaert-Desmedt, N. (1988). *Sémiotique du récit*. Bruxelles, Belgium: De Boeck.

- Julius, G. A. (1966). *Sémantique Structurale : Recherche de méthode*. Paris, FR: Librairie Larousse.
- Kıran, A. & Kıran, Z. (2011). *Yazınsal okuma süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Maalouf, A. (2010). *Ölümcül kimlikler* (A. Bora, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schacter, L. D. (2017). *Belleğin izinde, beyin, zihin ve geçmiş*(E. Özgül,Çev.).İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Jelloun, T. B. (2011). *Kutsal gece*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Tanyolaç Öztokat, N. (2005). *Yazınsal metin çözümlemesinde kuramsal yaklaşımlar*. İstanbul: Multilingual.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5afddad511c16.14232399,
17.09.2017 tarihinde başvuruldu.

